

שיעור ו

בית בליל י"ד בניסן - האם הוא בחזקת בדוק?

(פסחים ד ע"א-ע"ב)

הקדמה

א. רמב"ם: "ואינו צריך לבדוק", "ואינו צריך לשאול"
ב. טור ושולחן ערוך: השוכר בית מחבירו בי"ד בניסן ואינו יודע אם הוא בדוק אם לאו
ג. ר"ן: בית בחזקת בדוק כשלושוכר יש ספק אם המשכיר בדק

הקדמה

בגמרא (ד ע"א-ע"ב) בתחילת הסוגיה נשאל רב נחמן בר יצחק על מי מוטל לבדוק חמץ בליל י"ד בניסן - על המשכיר או על השוכר. התשובה היא שהדבר תלוי במסירת המפתח. כל עוד המפתח בידי המשכיר - חובתו לבדוק, ומשמסר המשכיר את המפתח לשוכר - זו חובת השוכר. לאחר מכן נשאל שוב רב נחמן בר יצחק:

בעו מיניה מרב נחמן בר יצחק: המשכיר בית לחבירו בארבעה עשר, חזקתו בדוק או אין חזקתו בדוק? למאי נפקא מינה? לישיליה! דליתיה להאי דלשיליה, לאטרוחי להאי מאי?

אמר להו רב נחמן בר יצחק, תניתוה: "הכל נאמנים על ביעור חמץ, אפילו נשים אפילו עבדים אפילו קטנים". מאי טעמא מהימני לאו משום דחזקתו בדוק? דקסבר: הכל חברים הם אצל בדיקת חמץ. דתניא: "חבר שמת והניח מגורה מליאה פירות, אפילו הן בני יומן הרי הן בחזקת מתוקנים".

וממאי? דילמא שאני הכא משום דקאמרי הני.

אטו אמירה דהני מידי מששא אית ביה? אלא מאי דחזקתו בדוק, האי הכל נאמנים? כל הבתים בחזקת בדוקין בארבעה עשר מיבעי ליה! אלא מאי -

משום אמירה דהני, הא לא אמרי הני לא, תפשוט מיניה דאין חזקתו בדוק!

לא, לעולם אימא לך חזקתו בדוק, והכא במאי עסקינן - דמוחזק לן דלא בדק, וקאמרי הני בדקיניה. מהו דתימא: לא להימנינהו רבנן, קא משמע לן:

כיון דבדיקת חמץ מדרבנן הוא, דמדאורייתא בכיטול בעלמא סגי ליה - הימנוהו רבנן בדרבנן.

רב נחמן בר יצחק נשאל על מקרה שהעברת הבית מהמשכיר לידי השוכר נעשית בי"ד בניסן: האם ההנחה היא שהמשכיר בדק לפני שהעביר את הבית לשוכר והבית בחזקת בדוק, או שהבית אינו בחזקת בדוק ועל השוכר לבדוק? תשובת הגמרא היא שהשוכר ישאל את המשכיר אם בדק או לא, והדחייה היא שהמשכיר איננו נמצא ולכן לא ניתן לשאול אותו, ושוב חזרה הבעיה אם על השוכר לבדוק.

רב נחמן בר יצחק השיב לבעיה על בסיס ברייתא שבה נאמר שגם נשים, עבדים כנעניים וקטנים נאמנים להעיד ביום ארבעה עשר בניסן שבדקו חמץ בבית.¹ מדוע הם נאמנים להעיד על כך שהבית נבדק, הלא "לאו בני אסהודי נינהו" (רש"י ד"ה מאי)?² אלא שהסיבה היא שהבית בחזקת בדוק, ועדותם מסייעת לחזקה. התנא של הברייתא סבר שהכול חברים הם אצל בדיקת חמץ,³ ואף עם הארץ מוחזק כחבר שהוא בדק חמץ במהלך הלילה, ולכן לכל בית יש חזקה שהוא נבדק כליל י"ד בניסן. אשר על כן, בי"ד בניסן הבית בחזקת בדוק, וגם במקרה שלשוכר יש ספק אם המשכיר בדק את החמץ, והוא איננו יכול לשאול אותו, אין השוכר צריך לבדוק את החמץ.⁴

- 1 ברייתא זו מופיעה בירושלמי (א, א): "הכל נאמנין על ביעור חמץ אפי' נשים אפי' עבדים. ר' ירמיה בשם ר' זעירה לית כאן אפי' נשים. נשים עצמן הן נאמנות מפני שהן עצילות והן בודקות כל שהוא כל שהוא". בירושלמי לא מופיע קטנים, וכן ר' ירמיה בשם ר' זעירא אמר שיש למחוק את המילה נשים. יש ממפרשי הירושלמי (פני משה, קרבן העדה) שפירשו שבאופן עקרוני נשים נאמנות אך הן פסולות מפני שנשים בודקות לאט לאט ובדיקתן איננה טובה, ויש שפירשו (מאירי כאן) שדברי הירושלמי הללו באו לשבח את הנשים שהן בודקות היטב.
- 2 בגמרא נאמר: "הכל נאמנים על ביעור חמץ אפילו נשים אפילו עבדים אפילו קטנים...". הפני יהושע (ד ע"ב) הקשה שהיה צריך לכתוב הכול נאמנים על בדיקת חמץ, מאחר שרב נחמן בר יצחק נשאל על בית כליל י"ד ניסן אם הוא בחזקת בדוק. גם נוסח הברכה שמברכים בבדיקה הוא "על ביעור חמץ" כי הבדיקה היא חלק מההליך, ועיקר ההליך הוא בסופו בביעור. ראה בשיעור ח: "הבודק צריך שיבטל... הבודק צריך שיברך".
- 3 המושג "חבר" הוא ביטוי לאדם נאמן שמקפיד על קיום מצוות מסוימות. ראה תוספתא (דמאי ב, ב-ג, ה): "המקבל עליו ארבעה דברים מקבלים אותו להיות חבר... עם הארץ שקבל עליו דבר חבירות... עם הארץ שקבל עליו כל דברי חבירות חוץ מדבר אחד...".
- 4 בגמרא (ט ע"ב) אמר אביי בנוגע לחשש שמא חולדה גררה חמץ ביום י"ד בניסן: "בארבעה עשר דלא שכיחא ריפתא ככולהו בתי". אין מדובר על חזקה אך ההנחה היא שלא מצוי חמץ בבתים ביום י"ד בניסן.

ו. בית בליל י"ד בניסן - האם הוא בחזקת בדוק?

הגמרא הוכיחה שיש מצב דומה בנוגע לחבר שמת שהוא נאמן שהפריש תרומות ומעשרות ואין צורך להפריש שוב, אך בהמשך ערערה הגמרא על ההנחה שהכול חברים אצל ביעור חמץ, ואם אין נשים עבדים וקטנים שיעידו, ממילא הבית בחזקת לא בדוק, ועל השוכר לבדוק. תשובת הגמרא לבעיה היא: "לעולם אימא לך חזקתו בדוק" - כל בית מן הסתם חזקתו בדוק, וכאן מדובר במקרה שהבית המסוים הזה בחזקת לא בדוק, כי ראו שהמשכיר היה טרוד בעניין אחר בכל זמן בדיקת חמץ, או שיצא לדרך לפני י"ד בניסן ואיננו כאן, ואמרו נשים או עבדים או קטנים שהם בעצמם בדוק. מאחר שבדיקת חמץ דרבנן, מקבלים את דבריהם על עצמם שהם בדוק. חכמים הם שקבעו לבדוק חמץ והם שקבעו לסמוך על דבריהם של אלו ביחס לבדיקה.

נעיין תחילה בפסק הרמב"ם, הטור והשולחן ערוך בסוגיה ונברר כיצד הם פירשו אותה. לאחר מכן נעיין בפירושו הסוגיה על פי הר"ן, וראשונים אחרים שפירשו כמותו.

א. רמב"ם: "ואינו צריך לבדוק", "ואינו צריך לשאול"

הרמב"ם (הל' חמץ ומצה ב, יז) פסק להלכה את המסקנות שנלמדו מסוגייתנו:

המשכיר בית סתם בארבעה עשר, הרי זה בחזקת בדוק ואינו צריך לבדוק.
ואם הוחזק זה המשכיר שלא בדק, ואמרה אשה או קטן אנו בדקנוהו, הרי אלו נאמנין, שהכל נאמנים על ביעור חמץ.
והכל כשרין לבדיקה ואפילו נשים ועבדים וקטנים, והוא שיהיה קטן שיש בו דעת לבדוק.

הרמב"ם הוסיף את המילה "סתם" לתיאור הבעיה שהובאה בגמרא: "המשכיר בית סתם בארבעה עשר". נראה שכך הסביר הרמב"ם את הבעיה שהוצגה בפני רב נחמן בר יצחק: המשכיר בית לחברו ביום י"ד בניסן, האם ההנחה הבסיסית של כל שוכר צריכה להיות שהבית בחזקת בדוק, או שאין הנחה כזאת והבית בחזקת שאיננו בדוק. השאלה איננה על מקרה מסוים של שוכר ומשכיר אלא שאלה כללית. כמו כן הרמב"ם הדגיש וכתב פעמיים בנוגע להלכה למעשה במקרה זה: "הרי זה בחזקת בדוק", "ואינו צריך לבדוק".

את הצעת הגמרא בתחילת הדיון בבעיה, שהשוכר יברר אצל המשכיר, והרחייה שלא ניתן לשאול אותו, יפרש הרמב"ם שמטרת הגמרא הייתה לומר שלא תמיד ניתן לשאול את המשכיר, ולכן יש לנסח עיקרון הלכתי ועל פיו לקבוע אם כל בית ביום

י"ד בניסן הוא בחזקת בדוק או לא. לאחר הדיון בגמרא, על האפשרות לסמוך על עדות נשים וקטנים שאכן הבית נבדק, הסיקה הגמרא: "לא, לעולם אימא לך חזקתו בדוק. והכא במאי עסקינן - דמוחזק לך דלא בדק, וקאמרי הני בדקיניה". כך הסביר את המגיד משנה (שם) את דברי הגמרא:

ושקלינן וטרינן בה, ואסיקנא לעולם אימא לך דחזקתו בדוק, והכא במאי עסקינן דמיחזק לך בדלא בדיק וקאמרי הני פי' נשים ועבדים וקטנים בדקיניה, מהו דתימא לא נהימנינהו קמ"ל.⁵

לפי המגיד משנה, מסקנה זו היא התשובה לבעיה שהוצגה בפני רב נחמן בר יצחק, ונראה שמכאן למד הרמב"ם שסתם בית הוא בחזקת בדוק, ועל כן אין השוכר צריך לבדוק שוב. אך במקרה שיש סימנים שכנראה המשכיר לא בדק - היה טרוד כל ליל י"ד בניסן, או שיצא מהמקום ימים אחדים לפני כן וכד' - אזי ניתן להסתמך גם על עדות נשים ועבדים וקטנים אם יעידו שהם עצמם בדקו את הבית. מובן שאם ניתן לשאול את המשכיר עצמו - זו האפשרות הטובה ביותר, אך ניתן להסתמך גם על בדיקה של אחרים.

הראי"ה קוק (טוב רואי - פסחים, עמ' 28-29), הסביר עוד את דברי הרמב"ם הלוי:

הנה הרמב"ם לא הביא הדין הזה שאם הוא בעיר שואלו, והיינו שאינו מפורש להדיא בגמרא שלשון הש"ס הוא רק מאי נפקא מינה לישיליה, ואין זה הכרח כל כך שיהיה חיוב לשואלו, דאפשר לפרש שהגמרא שואל רק על בעל האיבעיא מאי נפקא מינה אם לא נדע הדין האיך הוא, הרי אפשר לצאת מידי כל ספק דלישיליה. מיהו נראה דהרמב"ם רמז את דעתו בזה ע"י מה שכתב בדיוק לשונו והוסיף תיבת "סתם" - "המשכיר בית סתם בארבעה עשר, הרי זה בחזקת בדוק ואינו צריך לבדוק", דמיירי שהמשכיר השכיר לו בעצמו, וכיון שהשכיר סתם ולא אמר לו שהבית אינו בדוק, הרי זה כמו שאמר לו מפורש שהוא בדוק, ובכי האי גוונא סבירא ליה להרמב"ם שאין צריך לשואלו כלל, דסתמא הוי כפירש שהוא בדוק, כיון שהדין הוא שהוא בחזקת בדוק, אילו לא בדקו היה אומר לו שאינו בדוק.

5 בעל המאור (א ע"ב מדפי הרי"ף) כתב: "ובגמרא אסיקנא לעולם אימא לך חזקתו בדוק". בשו"ת הרשב"א (חלק א סימן שיא) כתב שלדעת הרמב"ם "לעולם אימא לך, דחיה בעלמא היא". דברי הרשב"א הללו הובאו ביד מלאכי כללי התלמוד כלל קלז. דחייה בעלמא כדברי הרשב"א, או מסקנה הלכתית מחייבת כדברי המגיד משנה. נראה שבעניין זה בדיוק חלקו הראשונים בסוגיה.

הראי"ה קוק (שם עמ' 32) חזר שוב על הדברים בהקשר לשאלה מה עמדת הרמב"ם בנוגע לביטול החמץ על ידי השוכר גם כשהבית בחזקת בדוק:

לשון הרמב"ם הוא כמבואר בפנים "הרי זה בחזקת בדוק, ואינו צריך לבדוק", ולא הוסיף שעל כל פנים צריך לבטל. ולא עוד חוץ ממה ששתיקתו של רבנו מורה שאינו צריך לבטל מדלא פירש שצריך, כמו שפירש זה לעיל בהלכה יד ובהלכה טז בפרק זה. אלא שנראה שבכוונה כפל את הלשון ואחר שכתב "הרי זה בחזקת בדוק", כתב עוד "ואינו צריך לבדוק", להשמיענו שאין זה בכלל ספק כלל. וממילא אין על זה אפילו חיוב ביטול... הרמב"ם נראה דסבירא ליה דהאי לעולם אימא לך חזקתו בדוק הוא בגדר מסקנה... דפסק דוקא במשכיר סתם הוא בחזקת בדוק, והיינו שיש ראייה משתיקתו של המשכיר.

נראה שאין הכרח להסביר שהרמב"ם כתב את ההלכה דווקא במקרה שהמשכיר השכיר בעצמו את הבית לשוכר ביום י"ד בניסן. גם אם המשכיר לא פגש ישירות את השוכר ולא דיבר אתו דבר, הבית בחזקת בדוק. אם העניין הוא שתיתקת המשכיר, אפשר לפרש את שתיקתו גם להפך. מכך שהמשכיר לא אמר לשוכר שהבית בדוק, ניתן להסיק שהבית איננו בדוק. מצופה שהמשכיר יאמר שהבית בדוק, כי מדובר על פעולה ייחודית שיש לעשות דווקא בלילה זה, ועל המשכיר מוטל לעשותה. כמו כן, אם ביום י"ד בניסן מסר המשכיר באופן אישי את הבית לשוכר, ושתק ולא אמר דבר בנוגע לבדיקה, נראה שגם מהשוכר מצופה להתעניין ולברר אם הבית נבדק.

הרמב"ם לא נימק מדוע הבית בחזקת בדוק, ולא כתב את ההסברים שבגמרא שהסיבה היא שהכול זריזים וחברים אצל בדיקת חמץ, אך רבנו מנוח (שם) כתב שאכן זו הסיבה: "דהכל חברים אצל בדיקה ומסתמא חשבינן ליה כבדוק דכיון דמטא זמן חיובה לא מיאשי בהו אינשי". מכל מקום נראה שהרמב"ם הבין שמסקנת הגמרא היא שבאופן גורף כל בית ביום י"ד בניסן הוא בחזקת בדוק ואין זה משנה מי עשה את פעולת המעבר של הדירה מידי המשכיר לשוכר.

יש להוסיף עוד, שבנוסחאות אחרות של הרמב"ם (הל' חמץ ומצה ב, יז) כתובה ההלכה באופן שונה: "המשכיר בית סתם בארבעה עשר, הרי זה בחזקת בדוק, ואינו צריך לשאול". במקום "ואינו צריך לבדוק" - "ואינו צריך לשאול".⁶ לפי נוסח זה

6 ראה בילקוט שינויי נוסחאות במהדורת הר"ש פרנקל, שציין לכמה כתבי יד שכך הנוסח בהם. זה הנוסח במהדורת יד פשוטה, והרב נחום רבינוביץ הסביר שם שמבחינה לשונית הגרסה המקובלת וכפי שהיא מופיעה בדפוסים, "קשה להולמה שהרי יש בה חזרה מיותרת. אם הבית הוא בחזקת

ברור שהרמב"ם הבין שמסקנת הגמרא היא גורפת וביום י"ד בניסן הבית בחזקת בדוק, השוכר לא צריך לשאול ולברר דבר אצל המשכיר, וברור מאליו שבוודאי השוכר אינו צריך לבדוק.

יתר על כן, לדברי הרמב"ם עיקר זמן בדיקת חמץ הוא בתחילת הלילה.⁷ ייתכן שהדיון אם הבית בחזקת בדוק או לא, יכול להתקיים גם מיד לאחר תחילת הלילה ולא רק ביום י"ד בניסן בשחרית, כפי שהסביר רש"י, ובהנחה שהכול חברים וזריזים במצוות בדיקת חמץ בתחילת הלילה. הרמב"ם (שם) כתב את לשון הגמרא "המשכיר בית סתם בארבעה עשר" ולא הדגיש שהכוונה היא ביום י"ד בניסן, או בשחרית של יום י"ד בניסן. ייתכן להסביר שכוונתו גם לליל י"ד בניסן, לאחר תחילת הלילה.⁸

ב. טור ושולחן ערוך: השוכר בית מחבירו בי"ד בניסן ואינו יודע אם הוא בדוק אם לאו

הראי"ה קוק הדגיש שעל פי הרמב"ם מדובר במסירה של הבית מידי המשכיר לידי שוכר באופן ישיר, כי הטור והשולחן ערוך (או"ח סימן תלז) ניסחו את ההלכה באופן שונה. הטור כתב:

השוכר בית מחבירו בי"ד ואינו יודע אם הוא בדוק אם לאו, אם הוא בעיר שואלו אם בדקו אם לאו ואם אינו בעיר תולין להקל לומר שבדקו, ומבטל בלבו ודיו.

7 בדוק, הרי שאינו זקוק עוד לבדיקה. ואם עדיין טעון בדיקה, מה היא המשמעות התואר בדוק?". בהמשך דבריו ציין לדברי הר"ן (א ע"ב מדפי הרי"ף) שצינינו לעיל, וכתב שהרמב"ם פוסק גם כן כמו הר"ן שאם יכול לשאול - עליו לשאול, וזאת מפני שבפני הר"ן הייתה הגרסה המקובלת "ואינו צריך לבדוק", אך על פי גרסה זו הרמב"ם לא פסק כך.

7 בשיעור ג: "זריזין מקדימין למצוות ולבדיקת חמץ", הסברנו את שיטת הרמב"ם בעניין זה בהרחבה.

8 הרמב"ם הבחין בכמה מקומות בין ליל י"ד בניסן לבין יום י"ד בניסן (הל' חמץ ומצה ג, ו-ז). בהלכות שנוגעות ליום י"ד בניסן כתב הרמב"ם "יום י"ד בניסן" (שם א, ה, י; ב, א). הסבר כזה לפיו הבעיה שהוצגה בפני רב נחמן בר יצחק יכולה להתרחש גם בליל י"ד בניסן מופיע בשלטי הגיבורים (א ע"ב בדפי הרי"ף) בשם הרי"א"ז: "המשכיר בית לחבירו בליל י"ד ואינו יודע אם בדקו או לא בדקו, הרי זה חזקתו בדוק, ואין צריך לבדקו עוד". גם בקיצור פסקי הרא"ש (א, ב) מופיע משהו דומה: "המשכיר בית לחבירו בליל י"ד ואינו יודע אם בדקו אם לאו אם ישנו בעיר שואלו אם בדקו ואם אינו בעיר אזלינן לקולא שבדקו ומבטלו ודיו". להלן נדון בעמדת הרמב"ם במצב שהשוכר איננו בטוח שהמשכיר שלו בדק את החמץ. החק יעקב (סי' תלז ס"ק ח) ושו"ע הגר"ז (שם ס"ק לז) פסקו גם כן שחזקתו בדוק גם בליל י"ד בניסן לאחר זמן הבדיקה, אך נראה שהטור והשולחן ערוך לא הדגישו כדברי הרמב"ם שעיקר הבדיקה הוא בתחילת הלילה.

בשולחן ערוך (שם ב) כתב באופן דומה:

השוכר בית מחבירו בי"ד ואינו יודע אם הוא בדוק, אם הוא בעיר שואלו אם בדוק; ואם אינו בעיר, חזקתו בדוק ומבטלו בלבו ודיו.

הרמב"ם ניסח את ההלכה כפי שהבעיה הוצגה בגמרא: "המשכיר בית", ואילו הטור והשולחן ערוך כתבו: "השוכר בית מחבירו". הראי"ה קוק (שם עמ' 29) הסביר:

והטור והשולחן ערוך דייקו בלשונם ששינו מלשון הש"ס שנאמר בו "המשכיר בית" ותלו במשכיר, והם תלו בשוכר, שכתבו: "השוכר בית מחבירו". ונראה דמייירי ששכר ע"י שליח באופן שאין שתיקתו של המשכיר ראייה, על כן הוסיפו ואם הוא בעיר דאפשר למישייליה צריך לשאול אותו אם בדוק. ויש לומר שגם הם מודים במשכיר שהשכיר סתם דהוי כאילו הגיד בפירוש שבדוק, דמסתמא לא היה מכשיל את השוכר להחזיק את הבית בחזקת בדוק אם לא בדוק, וכי האי גוונא אינו בכלל ספק כלל.

הראי"ה קוק כתב שגם הטור והשולחן ערוך מודים לרמב"ם במקרה שהשכיר סתם, שהשוכר אינו צריך לבדוק. נראה שגם בכיוון ההפוך ישנה הסכמה: הרמב"ם יכול להסכים לדברי הטור והשולחן ערוך במקרה שלשוכר יש ספק בנוגע למשכיר המסוים שלו. הרמב"ם כתב באופן כללי שהמשכיר סתם ביום ארבעה עשר, הבית בחזקת בדוק והשוכר אינו צריך לבדוק. לדברינו, זו אמירה גורפת של הרמב"ם למצבים רגילים. אחר כך כתב הרמב"ם: "ואם הוחזק זה המשכיר שלא בדק, ואמרה אשה או קטן אנו בדקנוהו, הרי אלו נאמנין, שהכל נאמנים על ביעור חמץ". זה מקרה שברור שהבית בחזקת לא בדוק. גם הטור והשולחן ערוך כתבו כך להלכה (שם ד). אך הרמב"ם לא התייחס למצב ביניים: מה יהיה כשלשוכר יש ספק והוא אינו יודע אם המשכיר בדק. במצב כזה נראה שהרמב"ם יסכים לפסיקתם של הטור והשולחן ערוך: "השוכר בית מחבירו בי"ד ואינו יודע אם הוא בדוק" - השוכר אינו יודע, כי כנראה יש לו סיבות טובות לחשוד שאולי המשכיר לא בדק. במצב כזה הטור והשולחן ערוך פסקו: "אם הוא בעיר, שואלו אם בדוק; ואם אינו בעיר, חזקתו בדוק ומבטלו בלבו ודיו". הרמב"ם לא התייחס למצב כזה, אבל כאמור ייתכן בהחלט שהוא יסכים שזו ההלכה שאם ניתן לשאול את המשכיר, וכמובן אם מדובר באדם אמין שמבין את החשיבות והצורך בבדיקת חמץ, זה הדבר הטוב ביותר לעשותו. אך אם לא ניתן לברר עם המשכיר אם הוא בדק או לא, כי לא ניתן להשיגו, אזי במקרה כזה השוכר יבטל בלבו ודיו, וכפי שציין הראי"ה קוק שהרמב"ם בהלכות אחרות באותו

הפרק כתב שמספיק לבטל - ואכן כך כתב הלחם משנה (כאן) שלפי הרמב"ם על השוכר לבטל. או שלפי הרמב"ם אף אין צורך לבטל וכפי שכתבו ראשונים אחרים.⁹ נראה להציע מצבים רחבים יותר שבהם יש לשוכר ספק אם המשכיר בדק, למשל: כשהשוכר רואה או יודע שהמשכיר איננו מקפיד על קיום הלכות, אינו מודע לחשיבות של בדיקת חמץ, וגם אם בדק - שמא לא בדק כראוי וכנדרש, וכיוצא בזה. אם השוכר יכול לברר אצלו במדויק אם ואיך התבצעה הבדיקה - מה טוב, אך אם אינו יכול לברר, או שלאחר הבירור עדיין איננו בטוח בטיב הבדיקה - יכול להסתפק בביטול החמץ ודיו.

כדברי הרמב"ם, סתם בית ביום י"ד בניסן הוא בחזקת בדוק, אך אם לשוכר יש ספק בנוגע למשכיר, עליו לברר אתו אם ניתן, ואם לא ניתן לברר או שעל פי הבירור נראה שהבית איננו בדוק, ובאו נשים עבדים וקטנים והעידו שהם בדקו, אפשר לסמוך עליהם ואין צורך לבדוק. אך אם לאחר כל הבירורים, ברור שהבית המסוים לא נבדק, לא על ידי המשכיר ולא על ידי שום אדם אחר שהוא בר הכי לבדוק, ודאי שעל השוכר לבדוק ביום י"ד בניסן. ואם עדיין הדבר נשאר בספק ולא ברור לשוכר שהבית נבדק, ואין מי שיעיד שהבית נבדק, מבטל בלבו ודיו.

יש להוסיף עוד באשר לשינוי הנוסח בהלכה זו בין דברי הטור והשולחן ערוך לבין נוסח הגמרא בהלכות שנוגעות לקשרי משכיר ושוכר בנוגע לבדיקת חמץ. בשתי ההלכות הנוסח תואם. הטור והשולחן ערוך (שם א) כתבו: "המשכיר בית לחבירו לצורך י"ד וממנו ואילך... אם עד שלא מסר לו המפתח חל י"ד...". אחר כך ההלכה שבה עסקנו (שם ב): "השוכר בית מחבירו בי"ד ואינו יודע אם הוא בדוק". בהלכה שאחר כך יש הבדל בנוסח בין הטור לבין שולחן ערוך. הטור כתב: "השוכר בית מחבירו בחזקת בדוק ומצא שאינו בדוק". והשולחן ערוך כתב (שם ג): "המשכיר בית לחבירו בחזקת בדוק ונמצא שאינו בדוק".

נראה שהסיבות לשינויים תלויות בשאלה מי עשה את הפעולה. בהלכה בעניין האדם שעליו מוטל לבדוק חמץ בליל י"ד בניסן - המשכיר או השוכר - הדבר תלוי במסירת המפתח וזו פעולה של המשכיר. בהלכה בעניין בית שהיה בחזקת בדוק ונמצא שאינו בדוק ואם יש כאן מקח טעות, אפשר לראות זאת משתי זוויות מבט: המשכיר היה אמור לבדוק והתברר שלא בדק, או שאפשר לראות זאת כפעולה שעל השוכר לעשות - לבדוק את הבית כשהתברר שהמשכיר לא בדק. בהלכה שאנו עוסקים בה, השוכר הוא שעורר ספק אם הבית נבדק או לא. ייתכן שהמשכיר בדק

9 הרי"ף גיאת שהובא ברא"ש א, ב; הריטב"א ד ע"א; בעל העיטור, הל' ביעור חמץ קכא ע"ב, ועוד.

ו. בית כליל י"ד בניסן - האם הוא בחזקת בדוק?

כראוי, אך השוכר איננו מודע לזה, או שיש לו ספק בדבר מסיבה כלשהי. אשר על כן, גם הטור וגם השולחן ערוך כתבו את ההלכה שנוגעת לשוכר.

ג. ר"ן: בית בחזקת בדוק כשלושוכר יש ספק אם המשכיר בדק

הר"ן (א ע"ב מדפי הרי"ף [חידושים לפסחים ד ע"א - בקצרה]) הבין כך את דברי הגמרא:

גרסינן בגמ' בעו מיניה מרב נחמן בר יצחק המשכיר בית לחבירו בי"ד חזקתו בדוק או אין חזקתו בדוק. למאי נפקא מיניה, דליתיה להאי דנשייליה. כלומר דאי איתיה למשכיר קמן, לא נפקא לן מיניה מידי דאפילו נימא דחזקתו בדוק, כל היכא דאיתיה קמן שיילינן ליה דלא סמכינן אחזקה, דכל היכא דאפשר לברורי מילתא מבררינן.

ולפיכך כתב הרב אלפסי ז"ל בפרק קמא דחולין [ג ע"ב מדפי הרי"ף] דלא סמכינן ארוב מצוין אצל שחיטה מומחין הן, אלא היכא דאזיל ליה לעלמא ולייתא קמן דנשייליה, אבל איתיה קמן לא סמכינן אחזקה ובדקינן ליה, וכמו שכתבתי שם בס"ד.

ואמר להו רב נחמן תניתוה הכל נאמנין על ביעור חמץ אפי' נשים ועבדים ואפי' קטנים. מאי טעמא? לאו משום דחזקתו בדוק? ודחינן לה בגמרא. ואפ"ה כיון דפשטיה רב נחמן ומדרבנן הוא דאי מדאורייתא בביטול בעלמא סגי ליה נקיטינן כותיה דחזקתו בדוק. ומיהו אי איתיה למשכיר קמן שיילינן ליה וכדכתבנא, וכן פסק הר"ם במז"ל בפ' שני מהלכות חמץ ומצה.

ואמר'י נמי בגמ' (שם) דהיכא דמוחזק לן דלא בדוק, וקאמרי הני אנן בדקנוהו דמהימני, כיון דבדיקת חמץ מדרבנן הוא דמדאורייתא בביטול בעלמא סגי, המניניהו רבנן בדרבנן.¹⁰

הר"ן ציין שכך פסק גם הרמב"ם (הל' חמץ ומצה ב, יז). כאמור לעיל, הרמב"ם (ע"פ נוסח הדפוסים) כתב שהמשכיר בית סתם בארבעה עשר הוא בחזקת בדוק ולא כתב שיש לשאול, ובוודאי לפי הנוסח האחר (יד פשוטה וכתבי יד נוספים) הרמב"ם כתב בבירור שאינו צריך לשאול.

נראה שהר"ן הסביר אחרת מהרמב"ם את הבעיה שהוצגה בפני רב נחמן בר יצחק. כאמור לעיל, הרמב"ם הבין שהבעיה היא: המשכיר בית לחברו ביום י"ד בניסן -

10 דברים דומים כתבו בקצרה גם: תוס' פסחים ד ע"ב ד"ה לא; רבנו פרץ, ועוד.

האם ההנחה הבסיסית של כל שוכר היא שהבית הוא בחזקת בדוק או לא? ואילו הר"ן הבין שהשאלה איננה במישור העקרוני אלא במקרה מסוים: המשכיר בית לחברו ביום י"ד בניסן, ולשוכר יש ספק אם המשכיר הזה בדק את הבית או לא - האם השוכר רשאי להסתמך על ההנחה שהמשכיר בדק או לא? באשר למצב זה כתב הר"ן:

אי איתיה למשכיר קמן, לא נפקא לן מיניה מידי דאפילו נימא דחזקתו בדוק, כל היכא דאיתיה קמן שיילינן ליה דלא סמכינן אחזקה, דכל היכא דאפשר לברורי מילתא מבררינן... כיון דפשטיה רב נחמן ומדרבנן הוא... נקיטינן כותיה דחזקתו בדוק. ומיהו אי איתיה למשכיר קמן שיילינן ליה וכדכתיבנא.

גם לפי הר"ן, ביום י"ד בניסן כל הבתים הם בחזקת בדוקים. אך במקרה שיש לשוכר ספק מסיבה כלשהי אם המשכיר שלו בדק את החמץ, ובאפשרותו לשאול את המשכיר - עליו לעשות זאת. דברי הר"ן "דכל היכא דאפשר לברורי מילתא מבררינן", אינם אמירה גורפת שתמיד, בכל המצבים, צריך לשאול את המשכיר על אף שהבית בחזקת בדוק. כוונתו לומר שבמקרה שלשוכר יש ספק אם המשכיר בדק חמץ, הדרך הטובה ביותר היא לברר אצלו. אך אם לא ניתן לברר, סומכים על כך שחזקתו בדוק.¹¹

זו גם ההוכחה של הר"ן מדברי הרי"ף (חולין ג ע"ב בדפי הרי"ף) שכתב:

והיכא דראה אחד ששחט ואזיל ליה לעלמא, ולא ידע אי גמיר אי לא גמיר, אותה שחיטה מותרת דרוב מצויין אצל שחיטה מומחין הן, דתניא (חולין יב ע"א) "הרי שמצא תרנגולת שחוטת בשוק, או שאמר לשלוחו צא ושחוט לי והלך ומצאו שחוט, חזקתו שחוט", אלמא אמרינן רוב מצויין אצל שחיטה מומחין הן, וכן הלכתא.

הר"ן (על הרי"ף שם) כתב:

והיכא דראה אחד ששחט ואזיל ליה לעלמא וכו'. נראה מדברי הרב אלפסי דדוקא היכא דאזיל לעלמא ולא איפשר למבדקיה הוא דסמכינן ארוב מצויין אצל שחיטה מומחין הן, אבל כל היכא דאיתיה קמן בדקינן ליה, וכן כתב בעל הלכות ראשונות ז"ל והכוונה לספר הלכות גדולות, שחיבר הרב שמעון

11 כך הסביר גם רבנו דוד: "נראה שאין השאלה אם חזקתו בדוק, אלא על שאר בני אדם שאינן נאמנים על המעשרות ועל שאר הדברים... אבל במי שהוא חבר לשאר דברים אינו בכלל שאלה, שודאי חבר הוא אצל בדיקה וחזקתו בדוק".

קיירא, מתקופת הגאונים]. וטעמא דמילתא דנהי דרוב מצויין אצל שחיטה מומחין הן, מ"מ מיעוט דאין מצויין שכיח טובא, והוה ליה כטרפיות דריאה דאסיקנא לעיל דכל היכא דאיתיה קמן בדקינן ליה וכי ליתיה קמן סמכינן ארוב בהמות דכשרות נינהו. ודכותה נמי אשכחן בפ"ק דפסחים (דף ד א) דאמרינן התם המשכיר בית לחבירו בארבעה עשר חזקתו בדוק או אין חזקתו בדוק. ומתמהינן למאי נפקא מינה? ומהדרינן דליתיה קמן דלישייליה [ולאטרוחיה להאי מאי] אלמא דאי איתיה קמן לא סמכינן אחזקה אלא בדקינן ליה.

הרי"ף עסק במקרה שבו לא ידוע אם אותו ששחט הוא גמיר או לא גמיר, ואותו ששחט אינו נמצא ולא ניתן לברר. במקרה שלא ניתן לברר, מותר לאכול משחיטה זו. הרי"ף הסביר את דברי הרי"ף הללו באופן ברור: "דדוקא היכא דאזיל לעלמא ולא איפשר למבדקיה הוא דסמכינן ארוב מצויין אצל שחיטה מומחין הן, אבל כל היכא דאיתיה קמן בדקינן ליה". מדובר במצב שיש אפשרות לבדוק אצל אותו ששחט שלא ידוע עליו אם הוא גמיר או לא גמיר, או שלא ידוע אם המשכיר בדק חמץ כליל י"ד בניסן והוא נמצא במקום, או אז אם אפשר בכל זאת לברר אצלו על טיב השחיטה או אם בדק, זו האפשרות הטובה ביותר. אך אם לא ניתן לברר, סומכים על החזקות - רוב מצויין אצל שחיטה מומחין הן, ובית ביום י"ד בניסן בחזקת בדוק.

סיכום

על אף הנוסחאות השונות וההצגה השונה של הדברים, אין מחלוקת עקרונית בין הראשונים - הרמב"ם, הרי"ף, הטור והשולחן ערוך - בנוגע לכל המצבים. ביום י"ד בניסן בית הוא בחזקת בדוק, ואין צורך לשאול באופן גורף את המשכיר אם בדק. אך אם ברור שהמשכיר לא בדק, ואין עדות שאחרים בדקו, בוודאי על השוכר לבדוק. כאשר יש לשוכר ספק כלשהו אם הבית בדוק - עליו לשאול ולברר זאת אצל המשכיר. אם לא ניתן לברר - אפשר לסמוך על עדות אחרים שאמרו שבדקו, ואם אין שהעידו על בדיקה - השוכר יכול להסתפק בביטול בלבד.¹²

12 על שיטות ראשונים נוספות, מה הן המסקנות ההלכתיות הנלמדות מהסוגיה, והאם יש הכרעה ברורה בבעיה אם הבית ביום י"ד בניסן בחזקת בדוק או לא, ראה בירור הלכה פסחים, עמ' ו-ז.